NARÓD I KONFLIKT ETNICZNY

Autorka książki wskazuje na konflikty narodowościowe występujące w Europie na przełomie XX i XXI wieku oraz na zadania państwa narodowego w czasie globalizacji i nowoczesności. Opisuje złożoność i różnorodność nacjonalizmu oraz problematykę związaną ze stereotypami narodowościowymi, a także wpływem, jaki wywierają one na zachowanie jednostek i grup społecznych. W monografii problemy narodowe omówiono z perspektywy europejskiej, zawarto również wiele przykładów, w szczególności z rejonu Bałkanów (s. 10).

Istotę problemu zaprezentowano w dziesięciu rozdziałach; każdy rozdział poprzedza seria pytań dotycząca omawianego zagadnienia. Rozdziały zatytułowano kolejno: I. Co to jest naród, II. Proces narodowotwórczy, III. Tożsamość i tradycja narodowa, IV. Stereotypy i uprzedzenia narodowe, V. Mniejszości narodowe – definicja i typologie, VI. Ochrona mniejszości narodowych, VII. Nacjonalizm, VIII. Konflikty etniczne – próba typologii, IX. Nacjonalizm w Europie Środkowej i Wschodniej pod koniec XX wieku, X. Państwo narodowe w dobie globalizacji.

Wykład poprzedza „Wstęp”, w którym wskazano na aktualność prezentacji tego problemu, na cele i zadania poznawcze oraz na istotę socjologii narodu i konfliktów narodowościowych. W „Zakończeniu” ukazano trudności w jednoznacznym sformułowaniu odpowiedzi na zagadnienia dotyczące różnorodności etnicznej i kulturowej oraz jej wpływu na rozwój polityczny i gospodarczy danego kraju.

.....
Małgorzata Budyta-Budzyńska,
*Socjologia narodu i konfliktów
etnicznych*,
Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa 2010, ss. 316.

W rozdziale pierwszym autorka odpowiada na pytania: czym jest naród?, jak i kiedy powstał?, dzięki jakim cechom wspólnotę określa się jako naród? Stwierdzono tu, że sformułowanie definicji narodu całkowicie niezależnej od historii lub przynależności nie jest możliwe, sam termin „naród” pochodzi od łacińskiego słowa „natio”, tzn. rodzić się (s. 23). Typ idealnego narodu opisuje się jako wspólnotę powstałą w wyniku rozwoju historycznego, mającą własną nazwę, język, terytorium, pochodzenie, historię, kulturę i poczucie wspólnoty i solidarności. Autorka dowodzi, że w ciągu ostatnich dwustu lat definicją narodu manipulowano dla wykluczenia lub zaliczenia pewnej liczby ludności do danej wspólnoty. Wskazuje dwa odmienne typy narodotwórcze, pierwszym jest naturalizm, utrzymujący tezę o bycie pierwotnym narodu, powstałym w sposób naturalny w procesie historycznym, drugi – konstruktywistyczny, prezentuje naród jako byt stworzony świadomie głównie przez nacjonalizm (s. 28).

Wyróżniono trzy warianty narodu: „demos”, „ethnos” oraz „naród kulturowy”. „Demos” przedstawiono jako naród posiadający cechy woluntaryzmu, przynależności narodowej (uwarunkowanej miejscem urodzenia) oraz „zasadą obywatelskości” równoznaczną z przynależnością narodową (s. 44). „Ethnos” przedstawia przynależność narodową jako uwarunkowaną więzami krwi: jednostka nie wybiera narodu, rodzi się w nim. Trzeci wariant – naród kulturowy – wprowadził Friedrich Meinecke w 1908 roku; stwierdza się tu, że uczestnictwo w życiu i kulturze danego narodu to główny czynnik narodotwórczy (s. 48).

W drugim rozdziale autorka wskazuje różnice w zachodnio- i wschodnioeuropejskim procesie narodotwórczym, omawia też główne czynniki prowadzące do powstania narodów. Według Budyty-Budzyńskiej najważniejszymi procesami społecznymi, politycznymi i gospodarczymi tworzącymi narodowość są: centralizacja państw, reformacja, kapitalizm, druk, oświata, sekularyzacja (więzi religijne ustępowały miejsca więziom narodowym) oraz rewolucja francuska (s. 65).

Wyodrębniono trzy fazy ruchu narodowego w Europie Wschodniej, Południowej i Środkowej: językowo-kulturowa, polityczna, ideologiczna, do których przypisane zostały trzy rodzaje nacjonalizmu: kulturowy, polityczny i ideologiczny. Według Krzysztofa Pomiana występuje pięć modeli kształtowania się narodów w Europie: przez państwo i dynastie rządzącą (np. Anglicy, Francuzi, Szwedzi, Hiszpanie), porozumienie związków terytorialnych przeciw wspólnemu wrogowi (Szwajcaria, Belgia), po zniesieniu autonomii (kataloński, baskijski, norweski), kształtowane w trakcie zjednoczenia (włoski i niemiecki) oraz odrębny model narodów (czeski, węgierski i narody bałkańskie) (s. 70).

W dalszej części monografii zauważa się, że związek między religią a wspólnotą społeczną istniał od najdawniejszych czasów, podkreśla się, iż współcześnie związek ten nie tworzy tak ścisłych relacji. Według autorki znaczenie religii w procesie narodotwórczym miało największy wpływ w Europie Zachodniej na przełomie XVI i XVII wieku (s. 75). Podkreślono rolę mitu wspólnego pochodzenia, który posiada każda wspólnota narodowa. Mitom przypisuje się rolę kompensacyjną, wyjaśniającą obrzędy oraz symbole narodowe, wyjątkowości danej grupy. Autorka zaznacza wagę wiary w posłannictwo dziejowe w okresach trudnych dla społeczeństwa, jak np. wojny, klęski, okupacje, zabory.

Kolejnym ważnym czynnikiem narodotwórczym i wyróżnikiem odrębności narodowej jest język. W wieku XIX język uznano podstawowym korelatem nowoczesnej tożsamości narodowej. Przedstawia się wagę języka z identyfikacją narodową oraz tworzenie standardu językowego, służącego już nie tylko do integracji wspólnoty politycznej, ale jako główną cechę decydującą o przynależności narodowej (s. 77). Omówiono dzieje

języka po I wojnie światowej, gdy język określał terytorium i władzę państwa, oraz przynależność etniczną.

Autorka wskazuje wiele przykładów historycznych, obrazując rolę wojny w kształtowaniu identyfikacji narodowej np.: wojny napoleońskie lub izraelsko-arabskie (po II wojnie światowej). Podkreśla się w wykładzie, że ostatnie konflikty na Bałkanach potwierdzają tezę, że wojna jest ważnym czynnikiem narodotwórczym (wzmocniono świadomość narodową i stworzono przynajmniej jeden naród – Bośniacki). Pokazano wiele przykładów dowodzących, że dotkliwe przeżycia, traumatyczne, doznane od grup dominujących cementują wspólnotę narodową.

W rozdziale trzecim „Tożsamość i tradycja narodowa” autorka opisuje dwa sposoby konstruowania tożsamości (przez akcentowanie różnic oraz podtrzymywanie własnej ciągłości). Termin „tożsamość” oznacza świadomość siebie, wyróżnia się: tożsamość jednostkową i grupową, tożsamości indywidualną jednostki, społeczną, etniczną i narodową.

Opisano trzy rodzaje tożsamości jednostkowych: tożsamość indywidualną cechuje autokoncepcja (coś, co nas określa, obraz samego siebie), powstaje przez interakcje z innymi, utrzymywanie poczucia bycia tym samym człowiekiem, tożsamości społeczne, powstające przez socjalizację oraz nauki społeczne, ściśle związane z rolami społecznymi – tożsamość narodowa (etniczna), powstająca przez urodzenie, socjalizację, związaną z daną grupą etniczną (s. 94).

W dalszej części autorka przybliża pojęcia tożsamości grupowej, kształtującej się przez interakcje z innymi grupami oraz podkreślanie różnic między nimi. Nawiązując do tradycji „eriksonowskiej”, kładzie nacisk na kształtowanie tożsamości przez pamięć zbiorową, tradycje i historię (s. 96). Budyta-Budzyńska wnioskuje, iż zachowanie tożsamości narodowej nie polega na różnicach w stosunku do otoczenia, wskazuje na utrzymywanie ciągłości historycznej i kulturowej. Przedstawiono kilka tez rozumienia tożsamości narodowej, według G. Babińskiego tożsamość narodowa jednostki posiada dwa najważniejsze aspekty: psychologiczny i historyczny. A. Kłosowska natomiast tożsamość dzieli na identyfikację narodową i walencję kulturową (znajomość kanonu kulturowego). Wskazano także na źródła tożsamości w tradycji, szczególnie tradycji narodowej.

W rozdziale czwartym opisano stereotypy narodowe i etniczne. Zwraca się uwagę na społeczny charakter stereotypów, wskazując na socjalizację pierwotną (nauka poprzez obserwację innych i przejmowanie ich postaw). Przedstawia się kilka powszechnie znanych stereotypów odnoszących się do postrzegania innych, np. Włosi i Francuzi postrzegani są przez Polaków jako naród towarzyski, kulturalny, lubiący dobrą muzykę i kuchnię, sprzyjający Polsce; Amerykanów postrzegamy jako osoby pragmatyczne, sympatyczne, wywołujące podziw; Niemców postrzega się przez pracowitość, punktualność, ale i zasadniczość i upór; Rosjanie zaś nadużywają alkoholu, są wrażliwi i podstępni (s. 115).

W dalszej części rozdziału podzielono stereotypy na dwa komponenty: deskryptywny (opisujący cechy grupy) i ewaluatywny (oceniający grupę). Autorka przypisuje stereotypom funkcje porządkującą obraz świata społecznego, pozytywny wizerunek osoby własnej oraz grupy, umacnianie i tworzenie tożsamości narodowej, racjonalizację uprzedzeń i usprawiedliwianie dyskryminacji oraz określenie warunków równowagi społecznej. Opisano także determinującą rolę stereotypu w postrzeganiu świata, kształtowaniu oczekiwań i wpływaniu na zachowanie wobec innych (s. 127).

Wskazuje się metodę zwalczania stereotypów poprzez kontakt międzygrupowy, mieszanie klas społecznych, współpracę, uświadamianie i wyrównywanie szans życiowych. Stereotypy zostały przedstawione jako przedmiot badań społecznych monitorujących

zjawiska społeczne. Na przestrzeni 10 lat stwierdzono zmniejszenie się dystansu społeczeństwa Polaków wobec innych narodów i ras. Stereotypy pełnią w narodzie funkcje poznawcze, psychologiczne, obronne, społeczne i wyjaśniające.

W rozdziale piątym przedstawiono kilka definicji mniejszości narodowych, zaliczające lub wykluczające z grona danej narodowości oraz pokazujące różnicę między mniejszością narodową a etniczną. Według 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku stwierdzono, iż w skład mniejszości etnicznych wchodzi mniejszości narodowe, grupy etniczne i regionalne.

Przedstawiono historię Romów uważanych za rozproszoną grupę etniczną, niemającą własnego państwa (s. 143). Wskazuje się państwa, w których nie używano terminu „mniejszość narodowa” (Litwa, Austria, Niemcy) ze względu na złe skojarzenia wyrażenia „mniejszość”. Według Francesco Carpotortiego mniejszością narodową nazywano zbiorowość: znajdującą się w liczebnej mniejszości w stosunku do pozostałej ludności, nie mającą dominującej roli w państwie, której członkowie mają: cechy kulturowe, etniczne, religijne i językowe odróżniające od pozostałej ludności, świadomość własnej odrębności i dążą do jej kultywowania oraz solidaryzują się w celu zachowania kultury i tradycji. Wielkość grupy, istnienie ojczyzny zewnętrznej, związek mniejszości narodowej z krajem zamieszkałym pochodzeniem wskazano jako kryterium typologii mniejszości narodowych. Zauważa się, iż we współczesnych czasach mniejszości powstają częściej z powodów migracji ekonomicznych i politycznych, poprzednio częste były migracje religijne, także zakończenie procesu narodotwórczego (przekształcenie grupy etnicznej lub regionalnej w naród) powoduje powstanie mniejszości.

W rozdziale szóstym omówiono prawo międzynarodowe zajmujące się mniejszościami a także przedstawiono ewolucję prawa od okresu międzywojennego do czasów współczesnych. Przedstawione zostały dokumenty prawa międzynarodowego oraz opisano ustawodawstwo i regulacje polskie dotyczące mniejszości narodowych. W okresie międzywojennym system gwarancji ochrony praw mniejszości obejmował 16 państw europejskich, aktualnie w Europie istnieją trzy międzynarodowe systemy ochraniające prawa mniejszości narodowych i prawa człowieka: system ogólnosiwiatowy związany z ONZ, system europejski związany z procesem helsińskim oraz europejski system związany z Radą Europy. Zwraca się uwagę na podpisanie przez Polskę, ze wszystkimi sąsiadami, traktatów o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy oraz poszanowaniu praw mniejszości (s. 181). Osób należących do mniejszości w Polsce jest około 1 mln, największą część stanowi naród niemiecki (260-350 tys.) i ukraiński (300 tys.). Wskazuje się na rolę państwa, które nie uczestniczy w tworzeniu i finansowaniu organizacji oraz instytucji mniejszościowych. Wskazuje się, iż w roku 2007 w wyniku wyborów do sejmu mandat poselski zdobył tylko jeden przedstawiciel mniejszości narodowej w Polsce. Autorka uważa spadek zainteresowania problematyką mniejszościową.

Rozdział siódmy poświęcono zagadnieniu nacjonalizmu. Opisano szczegółowo kategorię nacjonalizmu, oraz funkcje jakie spełniał on w różnych okresach historycznych. Przedstawiając ewolucję nacjonalizmu zachodnioeuropejskiego, zauważa się podział tego okresu na dwie fazy: nacjonalizm liberalny (romantyczny, wyzwalaający, jednoczący łączący suwerenność narodu z ideałami wolności i solidarności), oraz nacjonalizm integralny (imperialny, dominujący, głoszący wyższość jednego narodu nad innymi). Wyróżniono nacjonalizm polityczny, kulturowy i gospodarczy (s. 195), odnoszący się do zjawisk społecznych i politycznych. Wyciągnięto wnioski, iż nacjonalizm jest nie tylko koncepcją społeczną, ale też ideologią polityczną. Przedstawionych zostaje większość XIX i XX wiecznych ideologii

nacjonalistycznych, zawierających postulaty: naród jest dobrem najwyższym, jedynym suwerenem, a przynależność do narodu jest kwestią urodzenia. Podkreśla się, iż nacjonalizm odgrywał różną rolę w różnych momentach dziejowych, od „narzędzia do tworzenia narodów” po „wynik ich istnienia”, dochodzi się do wniosku, iż współczesny nacjonalizm jest nastawiony na zachowanie odrębności i więzi narodowo-państwowych.

W rozdziale ósmym opisano zewnętrzne i wewnętrzne konflikty etniczne, stawiając pytanie: czy można uniknąć konfliktów etnicznych, oraz przedstawiając konflikty, które wydarzyły się w Polsce w ostatnich dwóch dekadach. Poruszono kwestię źródeł wewnętrznych konfliktów, do których zaliczono: rywalizację ideologiczną, utratę wpływów, aneksję terytorium, dążenie do niepodległości. Jako źródła wewnętrzne podaje się: poczucie zagrożenia lub zachwiania tożsamości narodowej grupy, walkę o symbole, instrumentalne traktowanie grup mniejszościowych, niechęć do danej grupy etnicznej (s. 226).

W dalszej części opisano przykłady konfliktów w obronie tożsamości (przypadek Kurdów w Iraku i Turcji), związanych z poszanowaniem symboli narodowych (konflikt macedońsko-grecki), związanych z procesem narodotwórczym (Katalończycy w Hiszpanii), jako rezultat zmiany systemowej (przypadek Bałkanów), instrument w polityce rządzącej, oraz jako wynik historycznych resentymentów lub fałszywej świadomości.

Rozdział dziewiąty traktuje o przyczynach i skutkach nacjonalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej pod koniec XX wieku. Zwraca się uwagę na trzy horyzonty czasowe umożliwiające porównanie XIX-wiecznego nacjonalizmu zachodnioeuropejskiego z współczesnym nacjonalizmem wschodnio- i środkowoeuropejskim (s. 247). Nacjonalizm pokazano jako zjawisko ogólnoeuropejskich procesów politycznych i gospodarczych, wynik presji globalizacji i rozwoju, rezultat rozwoju historycznego Europy i sposób dokończenia procesów narodotwórczych oraz jako skutek upadku komunizmu.

W ostatnim rozdziale autorka próbuje odpowiedzieć na pytania: czy globalizacja eliminuje państwo narodowe, czym jest władza w dobie globalizacji oraz czy naród w dzisiejszych czasach przeżywa kryzys. Stwierdza (na podstawie badań socjologicznych) zmiany nie tylko w świadomości spowodowane globalizacją, ale także zmiany w procesie organizacji państw. Omówione zostały trzy przeciwstawne tendencje towarzyszące zjawisku globalizacji – lokalizacja, partykularyzm, fragmentaryzacja (s. 290). Zauważa się problem powszechnej dostępności telewizji, internetu i pozostałych mediów mogących prowadzić do zaniku więzi społecznych i narodowych. Prezentując problem roli i kształtu państwa w czasach globalizacji, wskazuje autorka na zmiany z państwa „weberowskiego” (wyodrębnione centrum, uporządkowana struktura piramidalna) na nowy typ państwa – „sieciowego”, ściśle powiązanego z zagranicą i tworzącego nowy międzynarodowy porządek. Zauważa się, iż o sile państwa w czasach teraźniejszych nie decyduje jedynie siła militarna, ale możliwość tworzenia sojuszy i porozumień międzynarodowych. Rozwój ekonomiczny oraz przemiany społeczne sprzyjają ujednoliceniu kulturowemu. Od drugiej połowy XX wieku zauważono wzmożoną chęć odkrywania na nowo odmienności etnicznej, wskazuje się kilka źródeł prezentowanego problemu: chęć przynależenia do lokalnej ojczyzny, powrót do etniczności, reakcja na powstanie społeczeństw wieloetnicznych i ucieczka przed reżimem.

Prezentowana praca otwiera drogę do pogłębionych studiów nad przemianami zachodzącymi w dobie globalizacji, w interesujący sposób przedstawia kwestię narodowości, procesów narodotwórczych i konfliktów etnicznych. Monografia kierowana jest szczególnie do studentów socjologii i stosunków międzynarodowych.

WOJCIECH STANKIEWICZ